

LIEVE MAMA
GEFELICITEERT MET
UW VERJAARDAG. HOE
GAAT HET MET JE,
MAMMA HOE VONTJE
MIJN BEELTJES?
GEEF MIJ GAUW
EEN BRIEF EN IN
GEDAGTE DUIZEND
KUSJES, OOK VOOR
LIEVE PAPA.
DAG UW RITEKE

Drie foto's van Rita Degen van voor de oorlog, links met haar moeder. Daarnaast een briefje dat Rita schreef vanaf haar onderduikadres.

Iedereen kent Anne Frank, maar in totaal zaten zo'n 28.000 Joden in de Tweede Wereldoorlog ondergedoken in hun eigen 'Achterhuizen'. Filmmaker Marcel Prins bracht hun zeer gevarieerde verhalen letterlijk in kaart. *Trouw* publiceert de komende weken een selectie daaruit.

Hoe dook je onder?

Van onze redactie religie en filosofie

'Mijn moeder dook onder in de zomer van 1942', zegt filmmaker Marcel Prins. 'Mijn opa, Frits Degen, had een slecht voor gevoel over de bedoelingen van de bezetter. Hij vermoedde dat onderduiken de enige manier was om de oorlog door te komen. De kans op overleven leek hem het grootst als hij zijn dochter ergens apart zou onderbrengen. Dankzij de inspanningen van verzetsmensen, onderduikgevers, veel gelukkig toeval en zelfs profiteurs heeft het hele gezin van opa, dus ook mijn moeder, de oorlog overleefd. Dat gold niet voor de rest van de familie, die bijna helemaal werd uitgeroeid.'

Voordat Prins iets vertelt over zijn eigen project 'Andere Achterhuizen' verwijst hij naar Anne Frank. 'Iedereen kent haar verhaal. Elk jaar staan er voor het Achterhuis bijna één miljoen mensen in de rij om te zien waar en hoe zij zat ondergedoken. Haar boek is een van de meest gelezen boeken ter wereld. Het is een uniek verhaal. Maar wat weten we eigenlijk van de bijna 28.000 andere Joden die onderdoken in de Tweede Wereldoorlog?'

Eerder maakte Prins de documentaire 'Het misdrijf van Abraham Prins', die genomineerd werd voor de beste documentaire van het jaar. 'Aangemoedigd door de nieuwsgierigheid van mijn zoon wilde ik meer te weten zien te komen over mijn opa, die tijdens de Tweede Wereldoorlog werd gearresteerd toen hij

door een park fietste waar Joden niet mochten komen en in Auschwitz is vermoord. Nu, bij mijn project 'Andere Achterhuizen', was het onderduikverhaal van mijn moeder de aanleiding. Maar ik wilde niet alleen haar verhaal vertellen, ik wilde een beeld schetsen van de onderduik van Joden in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog.'

Prins ontdekte dat het onmogelijk was een algemeen beeld te schetsen van 'de' ondergedoken Jood, of van de onderduikplaatsen. 'Daarvoor zijn de verschillen te groot.' Een aantal zaken is inmiddels bekend. Ondergedoken baby's en kleine kinderen hadden een grotere overlevingskans dan volwassenen, en men dook zelden met het hele gezin onder. Ook kwam het weinig voor dat men met meerderen op één adres verbleef. En de meeste onderduikers moesten vaak verkassen. Prins: 'In die zin is het verhaal van Anne Frank juist uitzonderlijk: zij verbleef met haar gezin en met andere Joden de hele onderduik op Prinsengracht 263-265 in Amsterdam.'

Er zijn vanuit Nederland ongeveer 107.000 Joden gedeporteerd naar de concentratie- en vernietigingskampen. Van hen kwamen er nog geen 5000 terug. Voor de oorlog leefden ongeveer 80.000 van alle Nederlandse Joden in Amsterdam; een groot deel van de Joden die elders in Nederland woonden, werd in de loop van 1942 gedwongen naar Amsterdam te verhuizen. Toen de deportaties in juli 1942 begonnen, moesten zij zich melden. De meesten deden dat niet

en werden tijdens nachtelijke razzia's van hun bed gelicht, samenge-dreven in de Hollandsche Schouwburg en naar Westerbork vervoerd. Vanuit Westerbork werden zij gedeporteerd naar de concentratie- en vernietigingskampen.

Er werd na de oorlog helemaal niet

Marcel Prins
Peter Henk Steenhuis
Andere Achterhuizen
Verhalen van
Joodse onderduikers

Achterhuizen op tv

Morgen om 12.00 uur besteedt het actualiteitenprogramma 'de 5W's' van de Joodse Omroep op Nederland 2 aandacht aan 'Andere Achterhuizen'. Herhaling op 7 april, 14.00-14.10 uur, Ned. 2. Het project komt maandag ook aan de orde in het NCRV-programma 'Schepper & Co', om 17.05 uur op Nederland 2. Herhaling op 4 april om 8.50 uur.

gepraat over wat je had meege-maakt. Het normale leven moest weer opgebouwd worden, en dat was al moeilijk genoeg. 'Mijn moeder', zegt Prins, 'weet bijvoorbeeld heel weinig over de onderduik van haar ouders. Toen ik naar haar eigen onderduikverhaal vroeg, werd ik geraakt door een emotie die mij bijzonder verraste: zij was helemaal niet blij toen haar ouders haar aan het einde van de oorlog kwamen ophalen, ze had het heel fijn gehad op haar laatste onderduikadres en wilde daar blijven.'

Prins begon zich steeds sterker af te vragen hoe je dat eigenlijk deed, onderduiken. Waar moest je naartoe? Wie kon je vertrouwen? De leidende instanties moedigden Joden niet aan om onder te duiken. 'Integendeel', zegt Prins. 'Het werd Joden goed duidelijk gemaakt dat ze mee moesten werken met de bezetter, zelfs strafbaar waren als ze weigerden. De meeste Joden doken dan ook niet onder, hielden hun kinderen bij zich en wachtten hun lot af.'

'Ik wilde graag een project ontwikkelen met de verhalen van Joodse onderduikers als uitgangspunt. Een project dat gemakkelijk toegankelijk zou zijn en waardoor zichtbaar zou worden hoe enorm divers de verhalen van die onderduikers en hun onderduikgevers zijn. De tijd begint te dringen. Er zijn niet heel veel Joden meer in leven die er uit de eerste hand over kunnen vertellen.'

In de winter van 2008 deed Prins mee aan een workshop. Daarin werden film- en programmamakers sa-

menegebracht met vormgevers.

'Ik werd 'gekoppeld' aan vormgever Marcel van der Drift, met wie ik het idee ontwikkelde om herinneringen van Joodse onderduikers te publiceren op internet', zegt Prins. 'Dat resulteerde in de website www.andereachterhuizen.nl, die vanaf vandaag te bezoeken is.'

Op deze site staan fragmenten van de interviews die Prins afgelopen jaar maakte. 'Het is 65 jaar na de bevrijding', zegt Prins. 'Maar tijdens de gesprekken viel het mij op dat de gebeurtenissen van toen de vertellers vaak nog helder voor de geest staan - alsof de tijd als een harmonica in elkaar wordt gedrukt en de verhalen zich gisteren afspeelden.'

Bij deze fragmenten maakte Marcel van der Drift tekeningen, die met de gemonteerde geluidsfragmenten één geheel vormen. Omdat op de site maar delen van de interviews gebruikt kunnen worden, besloot Prins er ook een boek van te maken. Dat boek, 'Andere Achterhuizen', is geschreven samen met *Trouw*-redacteur Peter Henk Steenhuis.

Komende weken publiceert *Trouw* enkele van deze verhalen in sterk ingekorte vorm. Op de volgende pagina's het eerste deel, onder Marcel Prins' moeder, Rita Degen.

www.andereachterhuizen.nl
is vanaf vandaag toegankelijk.

Marcel Prins en Peter Henk Steenhuis:
Andere Achterhuizen. Athenaeum-Polak & van Gennep. ISBN 9789025367398; 280 blz., € 16,95.

De sterren zijn verdwenen

Rita Degen, geboren te Amsterdam, 25 december 1936

Marcel Prins en Peter Henk Steenhuis

In de speeltuin stond een glijbaan, en er was een draaimolen die je al lopend moest aanduwen. Dat deed ik niet. Er waren ook een paar schommels en een wip. Maar wippen gaat niet in je eentje, dus dat deed ik ook niet. Daar zat ik dan met mijn emmertje en mijn schepje, in het natte zand van een enorme zandbak. Alle kinderen waren naar school, ook op zaterdagmorgen.

Toch was ik niet alleen in de speeltuin, die omgeven was door een hoog hek van kippengaas. Verderop, in een huisje naast de ingang, zat een bewaker. Hij zat binnen, ik buiten. Ik heb nooit een woord met die man gewisseld. Geen idee of hij het vreemd vond, zo'n meisje alleen in een natte zandbak. Na een tijdje kreeg ik het koud, kreeg ik dorst. Maar ik moest daar blijven, tot de kust veilig was en ik werd opgehaald.

Ik ben in de zomer van 1942 ondergedoken, toen mijn vader ontdekte dat het allemaal niet meeviel. Om zichzelf en zijn gezin te redden zocht hij een baantje bij de Joodsche Raad, die in 1941 op last van de Duitsers was opgericht om de Joodse gemeenschap in Nederland te vertegenwoordigen. Bij een van de eerste transporten die vanaf de Hollandsche Schouwburg vertrokken naar Westerbork heeft hij wacht gelopen. Wat hij daar zag deed hem besluiten mij onmiddellijk het huis uit te doen. In die week zijn mijn ouders ook gedoken. Mijn vader had alle onderduikadressen al geregeld, niet alleen voor

zichzelf maar ook voor zijn ouders, en voor alle broers en zussen van mijn moeder. Zij hebben er geen gebruik van gemaakt. 'Het valt wel mee', zeiden ze.

Mijn eerste onderduik was in Amsterdam, bij de baas van mijn vader. Hij was Joods maar zijn vrouw niet - zo'n gemengd huwelijk leek aanvankelijk tamelijk *safe*, al was het een heel ding dat zij er een Joods onderduikertje bij namen. In die tijd begon het voor het eerst tot mij door te dringen dat ik Joods was, zonder daar iets van te begrijpen overigens.

Het besef Joods te zijn begon scherper door te dringen op de dag dat mijn onderduikouders over mijn verjaardag spraken. Toen ik onderdook was ik vijf, het duurde nog maanden voor ik zes zou worden. Maar goed, zoals elk kind verheugde ik mij er al wel op. Mijn onderduikvader Walter Lorjé zei: 'Als ze je vragen hoe oud je wordt, zeg je: vijf. Je mag nooit zeggen dat je zes wordt.'

Dat vond ik verschrikkelijk: als kind wil je groot zijn. 'Waarom niet?', vroeg ik.

'Als je zes wordt', antwoordde hij, 'moet je een ster dragen.' Die ster moest je niet hebben, dat wist ik. Mijn moeder had ook een ster gedragen, dat was vervelend. Ik was vijf, ik snapte niet wat het betekende Joods te zijn, maar dat er iets mis was, voelde ik. Dat gevoel werd met de week sterker, vooral omdat in die tijd de razzia's begonnen, en de gesprekken steeds vaker gingen over wie er wel en wie er niet was opgepakt.

De familie Lorjé, waarbij ik onder-

gedoken was, had drie kinderen. Hun dochter Marjo was nogal jaloers op mij. Zij heeft het voor elkaar gekregen mij doodsbang te maken. Niet voor de Duitsers, maar voor torretjes, spinnetjes, viezigheid, snelheid, en allerlei ander denkbeeldig gevaar. Ik dorst geen toilet meer door

'Die ster moest je niet hebben, dat wist ik'

te trekken omdat ik vreesde dat er van alles uit zou komen. De glijbaan in de speeltuin was te hoog, en de draaimolengingte hard. En waren er in een vakantie eens andere kinderen in de speeltuin, dan vond ik het te eng op hen af te stappen.

Naar die speeltuin moest ik als tante Loes, een nicht van mijn onderduikmoeder, op bezoek dreigde te komen. De moeder van tante Loes was getrouwd met een NSB'er. Deze keer liep het anders. Omdat tante Loes zich had aangekondigd, bracht

Marjo mij naar de speeltuin. Voor ze wegging, zei ze: 'Tante Loes blijft niet lang, je mag om zes uur thuiskomen.' Ik vermoedde dat ze wel eens wilde zien wat er zou gebeuren, want zij wist dat deze toezegging tegen alle regels inging. Zodra de kerkklok zes keer had gelogd, pakte ik mijn schepje en emmertje en rende naar huis.

De deur was dicht. Ik belde aan. Van boven werd de deur met zo'n touw opengetrokken, en halverwege de trap stond tante Loes. Zij keek mij aan: 'Zo, en wie ben jij?' Foutte boel, dat wist ik meteen. 'Ik ben Rietje Houtman, ik woon aan de overkant en kom vragen of mevrouw misschien nog wat suiker over heeft.' Ze draaide zich om naar mijn onderduikvader, die boven stond: 'Goh, als ik niet beter zou weten, zou ik denken dat het Rietke Degen was.' Daarna liep ze langs mij heen het huis uit.

Grote paniek. Onmiddellijk werd mijn koffer gepakt en ben ik naar iemand van het verzet gebracht. Daar bracht ik de nacht door. De volgende dag haalde een mevrouw mij op. 'Dag', zei ze. 'Ik ben tante Hil. Wij gaan morgen met de trein naar Hengelo.'

Dat was leuk, ik was in geen jaren met de trein geweest.

'In Hengelo', vertelde tante Hil de volgende dag, 'wonen tante Marie en oom Kees, heel lieve mensen. Zij zitten met smart op je te wachten, zij willen zo graag dat jij bij hen komt wonen. Ze hebben ook een baby'tje van nog geen jaar.'

Het was een hele rit, en toen we Hengelo binnenreden was ik helemaal bijgepraat. Ik wist hoe tante Marie en oom Kees eruitzagen, dat ik in een hoekhuis met een tuin kwam te wonen, en ik geloofde dat er echt op mij gewacht werd.

Vlak voordat we bij het huis aankwamen, vroeg tante Hil: 'Zullen we een grappje uithalen? Jij gaat met je koffer voor op de stoep zitten, en ik loop achterom. Dan zeg ik tegen ze: 'Dat is nou toch ook wat, nou is Rietke niet meegekomen.' Dat vinden ze natuurlijk heel erg. Als troost zeg ik dat ik wel een pakje heb meegenomen, dat voor op de stoep staat. Dan gaan ze kijken, doen de deur open en... verrassing!'

Natuurlijk, dat wilde ik wel. Tante Hil verdween vervolgens achterom. Een tijdje later zwaaide de voordeur open. Daar stond een heel lieve mevrouw, dat zag ik gelijk. 'O Hil', zei ze. 'Je hebt me voor de gek gehouden. Rietke, wat heerlijk dat je er bent. Kom gauw binnen, je kamertje is al klaar. En wat zal oom Kees bij zijn als hij thuiskomt!'

Ik had er geen idee van dat tante Hil mij naar haar zus had gebracht, die van niets wist en eerst even moest worden bijgepraat. Er was ook geen reden om te twijfelen: het kinder kamertje was inderdaad prachtig - pas ver na de oorlog hoorde ik van oom Kees dat het kamertje was

VERVOLG OP DE
VOLGENDE PAGINA